

על הספר 'החזון איש - הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית'*

הקדמה

אלולא היה ד"ר בנימין בראון [להלן: בראון] מפרסם את עבודתו כספר בתמיכת גופים מכובדים ואקדמאיים בארץ ובחו"ל, ואילולא היה פונה באמצעות מודעות ענק במרכזים החרדיים לאימון הציבור החרדי כדי שזה ירכוש אותו כ"ספר חובה לכל בן תורה", אפשר להניח שהספר לא היה עומד למבחן ציבורי. אולם, משבחרו המחבר וההוצאה לשווק את הספר לרבים באמצעות שימוש בשמו הנערץ של מרן החזו"א, עליהם לשאת גם בנטל הביקורת של הציבור שאליו נוגעים דברי הספר באופן הישיר ביותר.

המבחן העיקרי של הספר ומחברו הוא אמינותם¹. להלן אעסוק בעיקר בנקודה זו, ומסקנתי חד-משמעית: הם לא עמדו במבחן חשוב זה. המחבר מנסה לפרוץ דעות מקובלות ביחס למרן החזו"א; אולם מדובר על אדם שנפטר סמוך לדורנו, ועדיין רבים ממקורביו וקרוביו ותלמידיו שראוהו ושמעוהו חיים אתנו היום, ולא ברור איך יכול היה המחבר להתעלם מזווית ההסתכלות של תלמידיו ובני משפחתו. להסיק מסקנה ולהמציא תזה חדשה בלי להפריך קודם את הגישה המקובלת, ובלי להתבסס על מדדים ומבחנים עובדתיים, אינו נחשב 'מדעי'. ואנסה להוכיח את דבריי.

א. החידוש הראשון של בראון מתייחס לפרט ביוגרפי, שגם לשיטתו לא היה חלק משלמות קומתו של החזו"א בחייו, ולא השפיע על דורו ועל הדורות הבאים.

כבר בחזית הספר, במבוא בעמ' 5, בשתי השורות האחרונות בעמוד, מופיעים

* החזון איש - הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית. בנימין בראון. ירושלים, המרכז להלכה וציוויליזציה יהודית בבית הספר למשפטים ע"ש קרדוזו, ישיבה אוניברסיטה, והוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס של האוניברסיטה העברית, תשע"א. יד+951+VII עמ'.
1 מי יותר אובייקטיבי כדי לבדוק מה שכותב אדם "מבחוץ" כשהוא מנתח את החזו"א, אם לא אלו שקבלו את דרכיהם מפיו, ועומדים יום ביום במבחן החיים על פי דרכו ושיטתו? בראון מביע את דעתו נגד האובייקטיביות גם של מי שאין לו שום הטיה אישית או דעה מוקדמת לא-אובייקטיבית, ראה למשל בעמוד 284 בהערה 98 נגד ר' דוד פרנקל. זהו כנראה עיקרון "אקדמי" לשמור על איזון ובינוניות והשוואת ערכן של כל הדעות, גם מול ידיעת האמת העובדתית אשר היא בדרך כלל חד צדדית לצד זה או לצד שכנגדו, כך שכל דעה שתעמוד נגד בראון במבחן העובדות תתבטל מול עיקרון נעדר-יִוָּשֶׁר זה...

המשפטים הפוגעניים הבאים, שאינם רק לשון הרע אלא מהווים גם הוצאת שם רע: "על צדדים אישיים לא נוחים בפרשת חייו, כגון **משבר האמונה שעבר בנעוריו** ו**יחסיו המעורערים עם אשתו**, עוברים המחברים [=מחברי הביוגרפיות על החזו"א] בשתיקה..."

עברתי בעיון בין בתרי הספר, ולא מצאתי שום עובדה שיכולה להיות יסוד קלוש ל"משבר אמונה שעבר בנעוריו". "משבר אמונה" בתרגום לעברית מדוברת [וכלשונו של בראון עצמו בעמ' 238-239] מתייחס להרהורי כפירה רחמנא ליצלן. בתוך אריכות הדברים בעמ' 24-26 נכתבה המילה "משבר" שבע פעמים, וכן הוזכרו "דכדוך ומרה שחורה", "עיסוקים אחרים", "מקרה ספציפי שאירע לו", "פרק אפל בעברו", ו"כשלונות כלשהם בעברו". לא נזכרה שום עדות, ולא הובאה לכך אף ראיה. נכתבה פרשנות חשדנית וחטטנית לשיר מוסרי מעולה שכתב החזו"א בנערותו, שיר שיכול היה להיכתב בידי כל בן נעורים בעל חוש תיאור פיוטי, המעמיק במלחמתו ביצר ובסכנת יצרו, הכובש את יצרו באבירות בתרגע. פרשנות זו היא העילה העיקרית למסקנה הנמהרת שכאלו היו לו להחזו"א ספקות באמונה ח"ו, והנחה זו מצוטטת שוב בהמשך כדבר **שהוכח**². באותו ענין מחדש בראון ענין שלא נזכר ביחס למרן החזו"א מעולם, והוא שהחזו"א איש בנעוריו הושפע מההשכלה ומספרי ההשכלה³, ומוצא שרידים של "השכלה" בכתביו של החזו"א⁴. ואין לדברים אלו כל בסיס.

2 לדוגמא: בעמוד 36, שורה 3 לפני סוף הפרק, הדבר מצוין כ"עובדה", וכן בהערה 135 בעמ' 51 הדבר מסוכם כ"ניתוחו דלעיל את משבר נעוריו", כאילו מדובר על עובדה מוצקה ומוכחת.

3 עמ' 21: "בשלב מסוימים של בחרותו לא מנע עצמו גם מתחומים אחרים". בעמ' 22: "נחשף ככל הנראה לספרות הזמן". שם: "בסגנונה הלשוני של שירת ההשכלה". שם: "אין בידינו ראיות מוצקות [!] לכך שהוא נתפס להשכלה, אולם...". שם: "תחומי ענין שהעיסוק בהם אפיין את המשכילים". עמ' 26: "מעידה על כך שהשפעת ההשכלה... עדיין לא סרה ממנו" (לא סרה ההשפעה - שלא היו לה ראיות מלכתחילה...). עמ' 98: "סימנים ברורים לכך שהחזו"א איש נחשף בצעירותו לספרות הפילוסופית של ימי הביניים ולספרות ההשכלה של זמנו ואף הושפע מהן".

4 "סגנון הכתיבה המליצי שלו שואב מהלשון הפילוסופית", בעמ' 22. השגת החכמה היא העונג העילאי, כתב החזו"א, ומציין בראון: "גם זה **כמובן** בעקבות הפילוסופיה הקלאסית...". עמ' 109, "נראים מושפעים דווקא מספרי הפילוסופיה של המאות השבע עשרה והשמונה עשרה... ובמיוחד מתיאוריהם של הובס ורוסו", עמוד 114. "לא הכיר את הגותו של ליבוויץ [ישעיהו...]. אבל **בודאי** נחשף למקורות המתח הרעיוני שממנו היא ניזונה", עמ' 121. "בכך נשען **כנראה** על אותם הוגים ימי-ביניים שסברו...", עמ' 383. "התפתחותו האינטלקטואלית של החזו"א איש כפרט שהשתלבו בה מקורות ליטאיים עם מקורות פילוסופיים ימי-ביניים", עמ' 465. כעין זה, לא פחות תפלה בעיני השוואת סגנון החזו"א לסגנון הגר"י סלנטר, כמו בעמ' 356 הע' 159: "**סביר** שהושפע ממינוחו, מדעת או שלא מדעת", וכי רק הגר"י יכול להמציא מינוחי שפה, וכשרונו הספרותי המצומצם של החזו"א יכול רק לעשותו נגרר? האם הובאו דוגמאות למילה זו במשמעות שונה אצל קדמונים אחרים, כך שהוכח שהחזו"א צעד בזה בעקבות הגר"י? זה לא רציני.

ולענין השני: בביטוי "יחסים מעוררים עם אשתו" הכוונה בשפתינו לערעור השלום בבית, לזיכוחים ממושכים ולמריבות וכד' שמקורם ב"מידות", כאילו לא היה מרח החזו"א סמל השלמות במידות הטובות המעודנות והמעובדות עד קצה – ומעבר לקצה – ההשגה האנושית. דברים אלו כפי שנכתבו הם בגדר עלילה!⁵

ב. הנחתי שמחקר אקדמאי או עבודת דוקטור אמורים להיות מיוסדים על גבי הנחות יסוד מוחלטות, לכל הפחות ברובן, ואם אין יסוד אין בנין. אולם ספרו של בראון מלא במגדלים הבנויים באוויר. אינני יכול להכריע מה פחות צורם, האם הביטויים "ברור ש..." ו"אין ספק"⁷, או הביטויים "מסתבר ש..."⁸ ו"ככל הנראה"⁹ – הראשונים כאילו באו כמסקנת משוואה הגיונית ברורה שאין לעורר נגדה והשניים ברמת ודאות פחותה, אבל בעוד הביטויים מהסוג השני יש בהם 'הודאה במקצת' וא"כ יתכן שיש בהם מן האמת (שהרי אין אדם מעיז פניו בכל, כידוע), הסוג ראשון הוא ממש בגדר של "כופר הכל". והנה מתברר שלמעלה ממאה ושלושים (!) הנחות "משוערות" כאלו נמצאות בשליש הראשון של הספר! אין זה מתאים לספר המציג את עצמו כמחקר. נוסף על כך, בהרבה מקומות מה ש'ברור' לבראון אינו ברור כלל, ולעיתים אף 'ברור' ההיפך. כדי לא להאריך דילגתי במסגרת מאמר זה על פרטים מקוממים רבים, ורשמתי רק ציונים בודדים המעידים על רדידות המחקר, והעיוות

- 5 ובניגוד מוחלט לציטוט שהובא בספר גופו בעמוד 65 שמעולם לא ביישה, ולאמור בעמ' 79 שלא ניסה מעולם להילחם במשוגותיה, וכן שם בהמשך בעמ' 80.
- 6 עמ' 22 קטע 1; עמ' 23 הערה 20; עמ' 80 קטע 3; עמ' 98 קטע 1; עמ' 99 קטע 3; עמ' 135 קטע 3; עמ' 178 קטע 2; ושם קטע 3; עמ' 180 קטע 1; עמ' 181 קטע 2 ושם קטע 3; עמ' 182 קטע 1; עמ' 281 קטע 1; עמ' 285 קטע 4; עמ' 299 קטע 3; עמ' 305 קטע 2; עמ' 307 קטע 1; עמ' 309 קטע 1; עמ' 461 קטע 1.
- 7 עמ' 8 קטע 3; עמ' 21 קטע 3; עמ' 28 קטע 1; עמ' 33 הערה 64; עמ' 44 הערה 103; עמ' 103 קטע 3; עמ' 258 קטע 2; עמ' 308 קטע 3 **פעמיים**.
- 8 עמ' 23 הערה 21; עמ' 25 קטע 2; עמ' 30 קטע 1; עמ' 31 קטע 1; עמ' 33 קטע 2; עמ' 36 קטע 2; עמ' 56 קטע 1; עמ' 59 קטע 2; עמ' 65 קטע 3; עמ' 77 קטע 2; עמ' 146 בהערה 55; עמ' 169 קטע 2; עמ' 186 קטע 1; עמ' 211 קטע 5; עמ' 259 קטע 2; עמ' 285 קטע 2; עמ' 300 קטע 2; עמ' 462 קטע 2.
- 9 ביטוי שבראון עצמו מדיגיש על ידו את חוסר הראיה להתהוות המתוארת כאשר הוא בא בספרי הביוגרפיה הישנים על החזו"א, ראה בעמ' 71 הערה מס' 40, ואילו הוא עצמו נוקטו ממש כשיגרא דלישנא, ראה עמ' 2 קטע 3; עמ' 8 קטע 2; עמ' 12 קטע 4; עמ' 20 קטע 2; שם קטע 3; עמ' 21 קטע 2 **פעמיים**; שם קטע 3 **פעמיים**; עמ' 22 קטע 1 **שלוש פעמים**; עמ' 22 קטע 3; עמ' 23 קטע 1; עמ' 24 קטע 2; עמ' 24 קטע 3; עמ' 25 קטע 3; עמ' 26 קטע 1; עמ' 27 קטע 2; עמ' 31 קטע 1; עמ' 33 קטע 1 **ארבע פעמים**; שם קטע 2; עמ' 34 קטע 1 פעמיים; עמ' 36 קטע 2; עמ' 43 הערה 101; עמ' 45 קטע 3; עמ' 47 קטע 1; עמ' 48 קטע 3; עמ' 49 קטע 2; עמ' 50 קטע 2; עמ' 57 בהערה 170; עמ' 59 קטע 1; שם קטע 3; עמ' 64 קטע 2 פעמיים; עמ' 65 קטע 3; שם קטע 4 פעמיים; עמ' 68 קטע 1; ושם קטע 2; עמ' 71 קטע 2; עמ' 75 קטע 1; ושם קטע 2 **שלוש פעמים**; ועוד עשרות רבות בהמשך, כמאחז"ל אטו כי רוכלא וכו'.

הגדול הקיים כאשר על בסיס זה, בלי מקור ואחיזה של ממש, מוסקות מסקנות חותכות¹⁰.

'עובדות' מקוממות שאין להן שום ביסוס הם למשל הביטוי הצורם "תמים" על החזו"א¹¹, ניתוח הנהגתו לכתוב ולהוציא ספרים בארץ ישראל על פי מניע "שכתוצאה מרקע זה התפתחה בו היצירתיות"¹², אמירה שהוא "שלח עקיצות כלפי דרכם של האדמו"רים החסידיים"¹³, כתיבה על "הזדהותו עם דרכם של החקלאים"¹⁴, הקביעה ש"בשנותיו האחרונות הוא הוזן במקורות מידע רבים וסותרים"¹⁵, וש"התמורה בהלך מחשבתו חייבה אותו לנקוט עמדות" וכו'¹⁶; כל זה מנין?! בולט מאוד כי בראון עצמו קורא תיגר על עדויות וסיפורים שנמסרו על ידי כותבי הביוגרפיות, כשהוא מכנה אותם "טענות"¹⁷ במקום עדויות או סיפור, והאבסורד זועק.

וכמעט באותו ענין: נושא "התגבשות" דעת החזון איש, בכלל - ולגבי פרטים מסוימים, חוזר על עצמו פעמים רבות בספר¹⁸, ושוב כרגיל בלי שום ראיות או אסמכתאות. לדבריו, לפעמים היתה דעתו של החזו"א בענין מן העניינים עדיין לא מוגבשת, ואחרי זמן הוא מביע את דעתו - וכבר נדמה לבראון שהדעה של החזו"א נתגבשה. למה לא קודם ורק אח"כ? לבראון פתרונים; מחקר, ניתוח וביסוס - אין כאן. אינספור פעמים מונחת בספר ההנחה שבדעותיו חלו "תמורות" [לשון בראון] במהלך השנים¹⁹, אך התבוננות מעטה מראה שאין - ולא היתה קיימת - כל סתירה

- 10 בעיקר ההנחות המעוותות על רְעִיָּתוּ בשדה ה'השכלה' כביכול, ראה בספר לפי המצוין בהערות הקודמות.
- 11 בעמ' 36 קטע 2, ובעמ' 97 קטע 3; וראה מנגד גם את הביטוי הצורם "מתברר אפוא שהחזון איש לא היה תמים כל כך"..." בעמ' 392 קטע 3.
- 12 בעמ' 66, ושוב בעמ' 73 בנוסח אחר.
- 13 בעמ' 186 הערה 75.
- 14 בעמ' 234.
- 15 בעמ' 264.
- 16 בעמ' 288.
- 17 לדוגמא: עמ' 23 הערה 21; עמ' 53 קטע 2; עמ' 54 קטע 1; עמ' 81 הערה 74. אגב, בעמוד 462 הערה 158 מנסה בראון לברר את הספק הבא: "האם תפרו הביוגרפים של החזון איש את תולדותיו באופן שיתאים לתקדים הנערץ"? [=הגר"א]. מתמיהתו זו עולה ההכרה שבראון מניח שכל ספרי הביוגרפיה מיוסדים על שקרים, ושהוא רק מנסה למצוא קצה חוט כדי להוכיח שתופעה זו אכן קיימת!
- 18 עמ' 39 קטע 1; עמ' 42 קטע 3, עמ' 168 קטע 2, עמ' 171 קטע 3, עמ' 194 קטע 3, ועוד.
- 19 למשל בעמ' 91; ועמ' 112; ובעמ' 115; ובעמ' 168; ובעמ' 172; ובפרק הנוגע ליחס לרב קוק; ובעמ' 277 בהתייחסות ל'מזרחי' [ראה בהערתי בנושא זה להלן]; ובעמ' 287; ובעמ' 301 קטע 1 ושם קטע 3 "אולם... הבין עד מהרה שכדי להשיג את מטרתו המהפכה החרדית יהיה עליו לפעול..."; ובעמ' 307; ובעמ' 734; ובעמ' 736; ובעמ' 737; וראה גם עמ' 807.

אמיתית בדעותיו לאורך ימי חייו. מבטו של בראון מוליד מסקנות על החזו"א, על אישיותו ועל גישתו²⁰, שאין בהן ממש.

ג. התזה שסברותיו ודעותיו של החזו"א התעצבו והתייצבו תוך כדי פולמוס, למשל בפולמוס נגד תנועת המוסר²¹, עשויה להתאים רק אם נניח שהמאבק במוסר היה תכלית שייעד עצמו החזו"א אליה בלי קשר לדעותיו, ובתור אמצעי לפולמוס הוא ביצר את העמדות וחייד את הדברים. אבל הדברים מופרכים מתוך עצמם; מרן החזו"א לא עמד במקום שהתבקש ממנו להתפלמס, והפולמוס היה אפוא תוצאה של דעתו המוצקה, ולא שבעקבות הפולמוס הגיע ליציבות דעת בנושא! הופעת רעיון שכזה בספר על מושכלותיו של החזו"א לא פחות משלוש פעמים בנושאים שונים, מהווה ראיה ללא ספק על הלך מחשבתו של המחבר. באותו ענין, מכתב הגר"ח"ע גרודזנסקי משנת תרצ"ד המצוטט בעמוד 202 נכתב בסגנון חד משמעי ונחרץ, "השקפה ברורה ודעה תקיפה", והוא מהווה פירכה מפורשת להסתברות הבלתי מבוססת של בראון, החוזרת כמה פעמים²², שחלו אצל החזו"א שינויים בעמדותיו, ושדעתו בנושאים מרכזיים רק החלה להתגבש באותן שנים. היתכן שגדול הדור, פיקח הדור, הגר"ח"ע, אף ללא מכתבו המפורש, יתייעץ בענייני ציבור עם מי שלא גיבש עדיין את דעותיו?

שאלת הפרדת הקהילות, עם כל חילופי המכתבים בשער ג פרק א אות ב, היא משנת תרצ"ה, ונוגעת להוראה לכלל הישוב בארץ ישראל. הוויכוח עם רבי אלחנן וסרמן מוכיח שבאותן שנים הייתה לחזו"א יד בהכרעות כלליות; ידוע שבשנים תרצ"ו-תרצ"ז כבר היה החזו"א פוסק ומדריך למרביצי תורה ולצורבים צעירים, שבהשפעתו השתלבו ברבנות או בעסקנות ציבורית ברחבי ארץ ישראל, ובאמצעות משך בחוטים בכל קצוות הארץ, ולא כפי שבראון שונה ומשלש מאומדנא²³.

ד. בעמוד 193 מגדיר בראון את "נקודת המוקד" של פעילות החזו"א, לא פחות, והיא הקמת התשתית לחבורת הלומדים החרדית בישראל, מה שעתיד להתברר בהמשך כהקמת גרעין ה"כוללים". בראון מתאר את רעיון ה'כולל' כהמשך הלימודים "עד קרוב לגיל ארבעים"²⁴. בעמוד 253 מניח בראון את התיאוריה שהחזו"א חידש

- 20 למשל בעמ' 289.
- 21 בספר עמ' 168, ובדומה לזה נגד המזרחי בעמוד 54, ובדומה לזה בעמ' 99 - "השתכללות" ו"חידוד" האמונה שלו מתוך 'האופי התגובתי' של דבריו.
- 22 למשל בעמוד 61 קטע 2.
- 23 "פוסק למעטים ובעיקר התישבות העובדת"... (עמ' 62). "עדיין לא נשמע שמעו" (עמ' 77). וכן בעמ' 80, 81, 194. "עד תש"ב היה החזו"א איש כמעט אלמוני... גיבש את תפיסתו... מתוך פולמוס עם... ר' אלחנן וסרמן" (בעמ' 197).
- 24 לא ברור מה המקור לקביעה עד לאיזה גיל בדיוק סבר החזו"א שיש להמשיך ללמוד תורה. אך מי שידוע מהו "כולל", ובפרט מי שהכיר את חבורת תלמידי החזו"א שהתקבצו ב"כולל חזון איש" (על פי דרכו והכוונתו האישית) לא על פי השמועה או מכלי שני, יודע שהלימוד בכולל היה מעין לימודו של החזו"א עצמו, קרי: 'שבתי בבית ה' כל ימי חיי'. חברי הכולל

את ה"כולל" הליטאי בארץ, שנעשה לימים לדגם להתנהגות חרדית כללית, ושהכולל של החזו"א בבני ברק היה הדגם הראשוני²⁵. כל הדברים האלו אינם מדויקים כלל. כך גם כל האמור בין העמודים 291–309 לוקה בטעות יסודית שכמובן יש לה השלכות על כל הניתוח שאחריו, ומשליך על דמות החזו"א בכללה כפי שהיא מוצגת בספר. כותרת המשנה בשער הספר מלמדת שאחד ה"חידושים" [ואולי "החידוש"] שבכנפיו הוא שהחזו"א היה "מנהיג המהפכה החרדית"²⁶. על פי רעיון זה מנתח בראון את השפעתו של החזו"א לדורות הבאים, כקומה שניה הוא משער מה היתה דעתו על הכוללים דהיום והתמיכות בהם²⁷, ובקומה נוספת הוא ממשיך עד כדי העברת מסר כמעט "בשם" החזו"א נגד פריחת עולם התורה שבימינו²⁸, כמלח על פצעי הציבור התורני בעצם ימינו אלו, הנלחץ מצד צרי הציבור התורני והחרדי בכמה מישורים²⁹, כידוע.

את הביקורת הקטלנית שלו מבסס בראון על תזה נוספת שהשריש מתחילת ספרו, כי החזו"א היה "אליטיסט"³⁰. על פי ניתוח ה"אליטיזם הליטאי" של החזו"א מסיק

המשיכו את לימודם במסגרתו עד יומם האחרון, גם אם היו בגיל שמונים ותשעים ומעלה. חוסר הדיק בפרט זה מראה שוב שבראון סח על נושאים שאיננו מבין אפילו את המבנה החיצוני שלהם, קל וחומר שלא את 'נשמתם'.

25 הטעות כנראה בעקבות מה שהוא מצטט מהספר "פאר הדור" בעמ' 255. ראה בעמ' 254 קטע 1, "כשיזם החזו"א איש את הקמת הכולל הראשון בזכרון מאיר", ובעמ' 255 קטע 4, "כאמור הדגם הראשוני של יוזמה זו הכולל בזכרון מאיר", ובעמוד 256 "החזו"א איש הוא שנתן לו את כיוונו הראשוני", ובעמ' 308 "הוא יזם... וכוללים שהיו חידוש גדול בעולמו של הישוב החדש". יש כאן התעלמות מוחלטת מהכוללים הקודמים לכולל החזו"א בזכרון מאיר, שנוסדו אחרי התחדשות הישוב: כולל 'היכל התלמוד' בתל אביב (נוסד תרצ"ב, ראה 'אלה תולדות', י. סגל, עמ' רלא); כולל 'אהל תורה' בירושלים (נוסד תרצ"ב, ראה 'השקדן' חלק א עמ' 71); כולל 'תורת ארץ ישראל' בפתח תקוה ומקביליו (שהוקמו בלי קשר להשפעת החזו"א), כולל ישיבת מיר בירושלים, ועוד.

26 לא נחה דעת בראון בשער ובכריכה, והוא מפליג במילים גם בתוך הספר לא פעם ולא פעמים בהקשר ל"כוללים": "מדובר בתמורה כה רדיקלית עד כי ניתן להגדירה כמהפכה...". בעמ' 193. "התמורה המרכזית שחוללה המהפכה החרדית - וזו העושה אותה ראויה לתואר מהפכה...", בעמ' 291.

27 מבלי שתמיכת משרד הדתות היתה קיימת כלל בחיי החזו"א, כפי שאכן כותב בראון עצמו בראשית משאו, בעמוד 291 קטע 3, ושלא כפי שכתב בטעות מעמ' 301 והלאה, ובעיקר בעמ' 307 קטע 1, ובעמ' 308 קטע 2.

28 למשל עמ' 309, המלא ביטויים בוטים חסרי תקדים במעין פטרוניות על העולם החרדי והכוללים שבו המתנהלים על פי גדולי התורה והדעה.

29 מצערת מאוד התוספת שאינה כלל ממין הענין, למשל בעמ' 304: "אין חולק על כך שתחת כנפיו של פטור זה השתחררו משירות אלפי גברים חרדים שלא למדו כלל במוסדות תורנים". והבן שואל: מה שייכת עלילה זו, שאין כאן המקום להתווכח אם יש או אין חולק עליה, לספר העוסק בחזו"א, או לפרק העוסק במסגרות הכוללים מזמן החזו"א?

30 לדוגמא ראה בעמ' 46 קטע 1; 62 קטע 1; 80 קטע 1; 105 קטע 3 ואילך; 106 קטע 3 והערה 31; 107 ואילך; 242 קטע 4; 280 קטע 4; (כמו כן אחרי פרק הכוללים, לדוגמא: עמ' 327 שורה

בראון שעולם התורה והיהדות בכללו אמור להכיל **מיעוט** אליטיסטי, ורוב שהוא 'דלת העם'³¹. והרי לך פירכה נגד המצב שכל מסיימי חוק הלימודים בישיבות יהיו אברכי כוללים.

אולם בניגוד לתאוריה ה'אליטיסטית' בולט מאוד שלאורך כל הדרך העלים בראון כל זכר למאפיינים הידועים של החזו"א: צניעותו וענוותו, חיי העוני והפשטות, חברותו עם כל אדם נדכה וחולה וכו'. איך ניתן להציג כ"אליטיסט" אדם שלא רכש מגבעת חדשה לראשו מהחנותה ועד לפטירתו, שהתמסר לבודדים כל יום, ולא התרועע בחברת האליטה הגבוהה, גם לא התורנית, מעולם! אך גם לשיטתו, הציטוטים שהוא מביא מהחזו"א, בעיקר מהאגרות, על העובדה שרוב העם הוא דל בתורה, אינם אלא אבחנה לנתונים הקיימים בדיעבד, ובוודאי שאינם דגם חברתי "לכתחילה". במקביל לכך חייבים להודות שגם כיום, שעולם התורה והכוללים התרחב מאוד כמותית בלעה"ר, עדיין עם ישראל רובו נמנה על 'דלת העם' לפי הגדרת החזו"א, ואף ביתר דלות וריחוק ממה שהיה בדורו של החזו"א. אם כך, מנין שהמציאות העכשווית לא תואמת את התפיסה של החזו"א – כפרשנות בראון – המדגישה את העובדה ש"בני עליה מועטין"?

ה. לסיום אמנה כאן כמה הערות נקודתיות מני רבות, על ניתוחים ביוגרפיים של בראון ועל המסקנות העולות מהם:

1. את העובדה שהחזו"א היה שקוד על התורה מגיל אפסי, כהוראת הגר"א, מניח בראון רק **כהשערה**: "החל ככל הנראה להתמסר לתורה כבר בגיל צעיר", ואת זה שלא קרא מעולם 'ספרים חיצוניים', כמובא בספרי הביוגרפיה, דבר שהוא גם סביר ביותר לגופו, מסייג בראון – באותו קטע³² – שזו "**כמובן** הערכה מהלב של אותם כותבים, ללא מקור"; את עדותו של אחיו הגאון ר"מ קרליץ בהספדו, שביום בר המצוה שלו נדר ללמוד תורה לשמה, מסייג בראון "יש להתייחס לדברים בזהירות"³³], שהרי בהספדים מדברים "דרך מליצה כנהוג"³³. זה לא רציני.
2. כתיב שם המשפחה³⁴ לא מלמד דבר, אפילו יוכיח בראון שאכן החזו"א חתם

אחרונה; עמ' 260, 261, ועמ' 468 קטע 2; ועמ' 564 בשורותיים האחרונות; ועמ' 600 בשורותיים האחרונות; ועמ' 857 בקטעים 2, 3.

31 בעמ' 291, ושוב בהדגשה בעמ' 300 "כבר ראינו היטב לעיל [כוונת בראון, ברצף המובאות שבהערה הקודמת] שתמונת עולמו החברתית של החזו"א איש היא תמונה אליטיסטית שבה הציבור נמנה ברובו עם דלת העם ועיקר ענינו בשטף החיים...". ושוב בעמ' 308 "שיקף את ההנחה הברורה שלפיה ההפניה ללימודים בכולל היא נחלתם של בני עליה המועטין ציבור קטן ואליטיסטי... כפי שנותחה לעיל". ושוב בעמ' 859.

32 עמ' 21 קטע 3.

33 עמ' 22 הערה 19.

34 עמ' 22 "גם את שם המשפחה חתם עד יומו האחרון בתעתיק העברי קרליץ כמקובל בין המשכילים ולא בתעתיק היידי קארעליץ... ונראה שנהג זה החל אצלו עוד בנעוריו".

בכתיב חסר גם **באותן שנים**, הרי לחידו"ת שפרסם השתמש בפסודון³⁵, ובמכתבים חתם אי"ש³⁶. השערה רופסת זו קיבלה מקום בספר רק בשל המסקנה ה"מוכחת" ממנה שכביכול השפיעה על החזו"א הגישה ה'משכילית'...

3. החזו"א נסע לבריסק, ולא לוולוז'ין; לא אחרי הבר מצוה, אלא לפני; ולא להגר"ח, אלא לאביו הבית הלוי. וכל האריכות בעמ' 23 על שלל המובאות והחשבונות – מיותרת ושגויה³⁷.

4. התייחסות בראון לרבי יצחק שורץ המוזכר בפאר הדור³⁸, שגויה. אבסורדי להניח הנחות ולשער השערות, ומאידיך להתעלם מעדויות של יודעי דבר בני אותו דור ואותה עיירה! רבי יצחק שורץ היה בן דוד ראשון של החזו"א והתגורר בעיירה קוסובה אחרי חתונתו, כחתן של רבי זונדל קרליץ אחיו של רבי שמריהו יוסף. קרבתו לחזו"א היתה כזו שעלה אחריו מוילנה והתיישב לידו בבני ברק.

5. ההתחבטות בין ההשערות הבלתי מבוססות לחלוטין מאימתי החלה ההיכרות בין החזו"א לגר"ע³⁹, והמסקנה לטובת אחד מצדדי הספק ללא שום סברא משכנעת, מביאה להרגשה לא נוחה שיש למחבר אינטרס ברור לחלוק על מה שכתבו הביוגרפים הקודמים, ותו לא.

6. הימלכותו של החזו"א בחפץ חיים⁴⁰, בה מפקפק בראון מחוסר בירור לכאורה, מסופרת היטב ב'ואלה תולדות יצחק' [מאת י' סג"ל] עמוד פ.

7. בראון מביא הנחה המקובלת בכמה ספרים שהחזו"א נמנע מלבקש [או מלקבל] סרטיפיקאט מהרב הראשי בגלל חילוקי הדעות עמו, ודוחה אותה מכח העובדה שהחזו"א לא היה חבר באגו"י⁴¹. זו דחיה מוזרה: האם הוויכוח עם הרב קוק היה לדעת בראון ויכוח פוליטי מפלגתי נטו? האם חוסר החברות הרשמית באגו"י (שבארץ ינקה מהחזו"א את השקפת העולם הבסיסית גם בלי שהיה חבר רשמי באגודה) היתה סיבה לקרב בינו לבין מנהיג מפלגה נגדית? ובכלל, הרב קוק עצמו היה ציר לכניסה הגדולה של אגודת ישראל, ולא היה חבר ה'מזרחי'. חסרה בספר

35 כמובא בעמוד 28.

36 על פי רבים שתחת ידי. וכמובן גם בספרים שכתבי ידו מצולמים שם, וכן בנדפסים, כגון קובץ אגרות על שלושת חלקיו.

37 ראה בספר רבי ועלוול דער איידל מאן [מאת י' סג"ל] עמ' 216 מפי אמו של החזו"א. חזרתו מטעם הקפדה על חדש, שבעיר בריסק נהגו להקל על פי הב"ח שהיה מרא דאתרא, ורק בבית הבית הלוי פנימה החמירו לעצמם כידוע, כך שלא היה לחזו"א פת לחם לאכול. בראון תמה על דבר פשוט זה כשהוא מנתח את אופיו של החזו"א בגיל י"ב, בעודו מסיק ללא ביסוס שהחזו"א חזר לביתו בגלל געגועים...

38 עמ' 23 הערה 21.

39 עמ' 29 קטע 2, ועמ' 30 קטע 1, ועמ' 31, ועמ' 33 קטע 2 [ואגב, לכאורה סותר עצמו מעמ' 42 בהערה 98], ועמ' 44.

40 עמ' 54 קטע 1.

41 עמ' 57 בהערה 170.

הדעה המבוססת שהסרטיפיקאט לחזו"א נשלח בהשתדלותו של הרב קוק ועי' 'השקדן' חלק א עמוד 25 הערה 8.

8. המודעה של הוצאת נצח⁴²: ראשית, הוצאת הספרים היתה שייכת למשפחת רוטנברג ממקורביו של החזו"א ולא לאגו"י, ואכן אין להביא ממנה ראיה שכולם ידעו מיהו החזו"א. שנית: אפשר בהחלט להביא ראיה לפרסומו וגדלותו הבלתי מעורערת של החזו"א בקרב כל הציבור, עד כדי כך שאזכור שמו של החזו"א באותה מודעה (על הוצאת ספרי "ילדותינו") הספיקה להביא להחלפת ספרי הלימוד בכל שכבת הגיל לנוער!

9. בעניין השייכות הפוליטית של רבי מאיר קרליץ ל'מזרחי', כמעט ברור שלהד"מ⁴³; ועל דעת החזו"א על רבני המזרחי עוד בחו"ל - ראה בספר רבי ועלוול דער אידל מאן⁴⁴ עמ' 249.

'והנה כבר נלאיתי ומוכרחני להפסיק לפי שעה אבל אין רצוני לאחר מכתבי, כלשון החזו"א זללה"ה⁴⁵. כל בר דעת ישקול בפלס לפי השגותיי עד הנה את ערכו של שאר הספר, והאם שיטתו ואמינותו וכשרונותיו של ד"ר בראון דיים כדי לרדת לעומקי ניתוחו ואבחנותיו של החזו"א⁴⁶.

42 בעמ' 82 ושם בהערה 81.

43 המקור בעמ' 42 הערה 97 אינו ראוי אפילו לדחייה, וממילא נופלת ההנחה בעמוד 277 הערה 79. תיוותר לנו רק השאלה האם כיהן כר"מ אצל הרב ריינס בלידא ומדוע הפסיק זאת. ואכמ"ל.

44 הטעות בספר בעמ' 277 קטע 5, ולפלא שבלי מקור, וללא הבעת דעה הפוכה (ואפילו לא בתור השערה כדרכו) דוחה בראון דברי קודמו בנחרצות, בלשון "בהחלט", "זכרנו בגד בו". שכן בראון ש"לא שמענו אינה ראיה", והנה - יש לזה עדות ברורה בספר שצינת!

45 באחד המכתבים המצויים תחת ידי.

46 בפרט בחלק ההלכתי, שבו כמעט שלא נגעתי בביקורתי זו.

חברי מערכת "המעין" משתתפים בצערם ואבלם של העורך הרב יואל קטן שליט"א ובני משפחתו, על פטירת גיסו ר' אלחנן (איב) ב"ר יוסף סמואל ז"ל מראשי ופעילי קהילת "מקור חיים" בפתח תקוה, איש חסד ואמת, צנוע וענו, שהאיר פנים לכל אדם, עסק בצרכי ציבור באמונה וקבע עיתים לתורה. נלב"ע ט"ו אלול תשע"א
תנצב"ה